

KONCEPT IDENTITY NA POLI SOCIOLOGICKÉ TEORIE*

KATEŘINA HOLUBOVÁ

Katedra sociologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

E-mail: holubovk@gmail.com

ABSTRACT

Concept of Identity in the Field of Sociological Theory

In social sciences the concept of identity was developed very wildly. One can find many ways to approach this phenomenon in the field of sociological theories. Therefore the following text aims to provide some basic points of orientation which would clarify the field of various sociological concepts of identity. The attention is paid especially to the three schools of thought which I consider to be the most important. It is symbolic interactionism, social constructivism and so-called “postmodern” approach to the concept of identity. As an instrument of orientation, there are two central dimensions of the concept of identity. It is a debate about the static or dynamic nature of identity and dilemma, whether identity should be studied rather as an individual or a collective phenomenon. Static understanding of identity is considered to be outdated by the tendency to understand an identity as dynamic and constructed entity. This way of view was initiated by symbolic interactionism. The other two schools of thought basically followed this way of view. Studying identity as an individual phenomenon is typical for symbolic interactionism. Social constructivism emphasizes inseparability of individual and collective components of identity. “Postmodern” approach sees identity as a problem of contemporary society. Its conclusions tend to accentuate identity as a collective phenomenon.

Keywords: identity; essentialism; constructivism; personal identity; collective identity

Úvod

Identita je pojem, který je dnes běžně užíván jak mezi laickou veřejností, tak mezi odborníky různých zaměření a není tudíž překvapivé, že tak nabývá mnoha rozličných významů. Ani za předpokladu, že se omezíme čistě na pole sociologické teorie, si s nějakou jednotnou definicí rozhodně nevystačíme. Pokud má sociolog odpovědět na otázku, „*Co se skrývá pod pojmem identita?*“, nevyhne se studiu mnoha způsobů pojetí tohoto fenoménu a narazí rovněž na četné kontroverze, které se k jeho konceptualizaci vztahují. Následující text si tak klade za cíl nabídnout základní orientaci mezi sociologickými přístupy k pojetí identity a to skrze dvě, po mém soudu nejvýraznější dilemata, která se s tímto fenoménem pojí – statická versus dynamická a individuální versus kolektivní identita. Hned na tomto místě je však třeba zdůraznit, že paleta přístupů k tomuto feno-

* Text vznikl v rámci programu PRVOUK P07 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

ménu je opravdu široká a je tak nezbytné následující výklad omezit na ta pojetí identity, které považuji za nejdůležitější. V následujícím textu tak bude blíže pojednáno o pojetí identity z pozice symbolického interakcionismu. Za stěžejní pokládám rovněž východiska sociálního konstruktivismu a tzv. „postmoderního“¹ přístupu k pojetí identity. Každý z vybraných přístupů představuje jádro jedné kapitoly, kdy relevance jejich výběru, tedy důvody, proč právě vybrané teorie považuji v rámci konceptualizace identity za důležité, je rozvedena uvnitř každé příslušné kapitoly.

Jako prostředek orientace zde poslouží dvě ústřední dimenze pojetí identity – statická vs. dynamická a individuální vs. kolektivní. Výklad vybraných myšlenkových směrů je tedy strukturován podél těchto zvolených os, což má své opodstatnění. Obě vybrané dimenze stojí podle mého názoru v centru debat o způsobu uchopování této problematiky, díky čemuž lze jednotlivé koncepty identity umístit na pomyslné ose obou zvolených dimenzí. Tím se podle mého soudu vytváří vhodný způsob, jak se mezi jednotlivými přístupy zorientovat a chápat je v určitém kontextu. Domnívám se rovněž, že výklad vedený podél těchto os umožňuje zachytit ty nejdůležitější aspekty problému identity a kontroverzí, které jsou s tímto pojmem spojeny. Oběma dimenzím je věnována samostatná kapitola, která slouží jako elementární vhléd do diskursu, jenž je kolem těchto dvou dilemat veden. Text začíná krátkým exkurzem do vývoje konceptu identity jako takového, tedy jako nástin základních momentů, díky kterým se koncept identity prosadil jako významné téma sociálních věd.

Exkurz do vývoje

Původní význam pojmu *identita* je odvozen z latinského *idem*, jenž implikuje stejnost a časovou kontinuitu² (Outhwaite, 2003, p. 280). Takto chápaný termín má v dějinách západního myšlení dlouholetou tradici, například v oblasti formální logiky, algebry či filozofie se používal obecně k označení shodné povahy entit, tedy v opozici k jinakosti a nahodilosti (Řezníková, 2014, p. 233). Ve společenských vědách jako je sociologie, psychologie a další se zájem o pojem identity objevil až relativně nedávno, avšak v o to masivnější formě. Podle Řezníkové (2014, p. 233) se pojem identity stal východiskem pro studium antropologicky, sociokulturně, psychologicky či historicky ukotvených mechanismů a modelů sebeprojece skupin a jednotlivců. Dnes je tedy otázka identity reflektována celou řadou společenskovědních oborů, kdy téměř každá taková disciplína přistupuje k pojetí tohoto fenoménu svým určitým způsobem (Petrušek, 1996, p. 414) a pojem jako takový se od svého původního významu více či méně vzdálil.³

Na poli sociálních věd lze za určité základy konceptu identity považovat práce Sigmunda Freuda a jeho následovníků, kteří používali pojem „identifikace“ pro popis subjektivní socializace jedinců (Kučera & Power, 2012, p. 10). Po druhé světové válce, zejména pak

¹ Tzv. „postmoderní“ přístup k pojetí identity zde zahrnuje autory, kteří nejsou nějak klasicky pod takovou společnou kategorií řazeni, proto je uváděn v uvozovkách. Užití této společné kategorie má své opodstatnění, které je osvětleno níže ve stejnojmenné kapitole.

² Tento a rovněž všechny další překlady cizojazyčných zdrojů v tomto textu jsou dílem autora tohoto textu.

³ Diskuse, zda vycházet z původního významu pojmu či nikoli, je reflektována v debatě o esencialistické a konstruktivistické povaze identity, blíže rozvedené v následující kapitole.

v USA, se začal pojem identity významněji rozšiřovat, kdy užíván byl hlavně v politickém diskursu s otázkami spojenými se vztahem jednotlivce a kolektivu, v souvislosti s tématy jako je kolektivní vina, imigrace, loajalita a další (Brubaker & Cooper, 2000, p. 2; Řezníková, 2014, p. 234). Pojem jako takový však nebyl podle Řezníkové (2014, pp. 234–236) analyticky rozpracován, v sociálních vědách byly jako nástroje analýzy užívány pojmy jako „kolektivní vědomí“⁴, „individuum“ nebo „já“. Uvedené analytické nástroje se však střetávaly s nedostatkem nějak komplexně pojmut a vysvětlit koexistenci, pluralitu a nestálost sebeprojekce skupin a jednotlivců (Řezníková, 2014). Přelomovým dílem se v tomto ohledu stala práce psychologa Erika H. Eriksona *Mladý muž Luther*⁵ (1958) (Řezníková, 2014, p. 237; Bačová, 2008, p. 115; Kučera & Power, 2012, p. 10; Brubaker & Cooper, 2000, p. 2). Dílo Erika H. Eriksona má převážně psychoanalytický charakter, i přesto je však spojováno s počátkem velké konjunktury konceptu identity, tedy konceptu, jenž umožňoval pojmově uchopit konceptuální souvislost a souvztažnost kategorií a procesů, které do té doby fungovaly jako samostatné diskursivní jednotky (Řezníková, 2014, p. 238).

Přibližně od druhé poloviny 20. století nastal v sociálních a kulturních vědách opravdový boom přístupů ke konceptu identity, což mělo za následek velice chaotický vývoj a rozpad pojetí identity do celé řady významů a dílčích diskursů (Řezníková, 2014, p. 233; Brubaker & Cooper, 2000, pp. 2–4). Snaha o nějakou konsenzuální definici se tak stala spíše nereálnou, díky čemuž se koncept identity stal zdrojem závažné kritiky (Bačová, 2008, p. 111; Řezníková, 2014, pp. 240–241; Brubaker & Cooper, 2000, Kučera & Power, 2012, p. 20). Kritizováno bylo především nadužívání pojmu identity, což podle nemálo autorů problematizuje funkci konceptu sloužit jako analytický pojem (Řezníková, 2014, pp. 240–241; Brubaker & Cooper, 2000). Někteří autoři dokonce navrhovali rezignovat na pojem identity a nahradit ho něčím jiným, například Foucault navrhl alternativu v podobě tzv. „subjektivních pozic“, Lutz Niethammer navrhuje místo identity užívat termín „my“ (Řezníková, 2014, pp. 240–241). Brubaker a Cooper (2000, pp. 14–21) navrhují hned několik možných náhradních konceptů – identifikace a kategorizace, sebeporozumění a sociální lokace či shodnost, propojenost a skupinovitost.

Nastíněná kritika vedla podle Řezníkové (2014, p. 243) či Kučery a Power (2012, pp. 9–21) nakonec spíše k revizi uvnitř konceptu samotného než k jeho masívnímu nahrazování alternativními teoriemi. Pro značnou část badatelské obce je tedy koncept identity stále funkčním nástrojem poznání, díky jeho bouřlivému vývoji jsou však s konceptem dodnes spojovány četné kontroverze. Ty nejdůležitější jsou po mém soudu dobře zachytitelné v rozboru dvou základních sociologických dilemat, jenž se ke konceptu identity vážou. Jedná se o antinomii kontinuity a proměny identity a kontroverzi na poli akcentace její individuální či skupinové podstaty. Obě zmíněná dilemata budou v následujícím textu více rozvedena.

⁴ Pojem „kolektivní vědomí“ je do dnes někdy užíván jako ekvivalent termínu identita (Řezníková, 2014, p. 238).

⁵ Stručný souhrn hlavních momentů z díla Erika H. Eriksona poskytuje ve své práci Řezníková (2014, pp. 237–238).

Statická versus dynamická identita

Sociologie se od počátku svého vniku potýká hned s několika teoretickými dilematy, vůči kterým je praktické se nějakým způsobem vymezit a přijmout tak určité předpoklady, jež dále orientují vědecké bádání. Mezi taková nejvýraznější sociologická dilemata patří i antinomie statika versus dynamika⁶ (Kubátová & Znebežánek, 2008, p. 18). A právě uvedené dilema stojí ve společenských vědách v centru debat o povaze identity (Bačová, 2008, p. 111; Brubaker & Cooper, 2000; Řezníková, 2014, pp. 239–240). Statický význam identity odkazuje k původnímu významu tohoto pojmu, tedy k identitě, která je stálá a v čase neměnná (Bačová, 2008, p. 111; Brubaker & Cooper, 2000, pp. 10–14). Dynamická identita se naopak vyznačuje svou proměnlivostí v čase a kontextu, je konstruovaná, nestálá a neustále obnovovaná (Bačová, 2008, p. 111; Brubaker & Cooper, 2000, pp. 10–14; Mlynář, 2014, p. 261). Zmíněnému dilematu odpovídají v sociologické teorii dva směry konceptualizace identity – esencialistický a konstruktivistický (Řezníková, 2014, p. 239). V sociální psychologii je uvedené dilema označováno jako „silné“ a „slabé“ přístupy k identitě (Bačová, 2008, p. 111; Brubaker & Cooper, 2000, pp. 10–14). Brubaker a Cooper (2000, p. 10) charakterizují „silné“ koncepce jako reprezentující původní, esencialistický význam identity, jehož předpoklady jsou dnes považovány za velmi problematické:

- 1) Identita je něco, co vlastní všichni lidé, co by měli vlastnit, co všichni lidé hledají.
- 2) Identita je něco, co vlastní, nebo by měli vlastnit, všechny skupiny (etnické, národní, rasové a další).
- 3) Identita je něco, co mohou lidé i skupiny vlastnit, aniž by si to uvědomovali.
- 4) Kolektivní identita je založena na představě jasných hranic mezi „my“ a „oni“ a na homogenitě vlastní skupiny.

„Silné“ pojetí identity se pak podle Brubakera a Coopera (2000, pp. 4–10) odráží v každodenním životě běžných lidí nebo například v politice identit, kde jsou kategorie identity jako národ, rasa, etnicita a další nekriticky zvěčňovány, tedy pokládány za reálně existující⁷. Hlavní problém pak nespočívá v používání těchto pojmů jako takových, ale právě ve způsobu jejich užívání jako zvěčnělých, reálně existujících kategorií i v oblasti vědecké analýzy (Brubaker & Cooper, 2000, pp. 5–6). Nastíněný problém měl řešit příklon ke „slabým“ koncepcím identity, avšak ani konstruktivistická východiska nejsou podle zmíněných autorů bezproblémová (Brubaker & Cooper, 2000, p. 1). Tato dnes převládající optika umožnila nahlížet identitu jako konstruovanou, proměnlivou, roztržitou, nestabilní a multiplicitní, čímž způsobila, že termín ztratil svůj analytický přínos:

⁶ Mezi další výrazná sociologická dilemata řadí Kubátová a Znebežánek (2008, pp. 18–26) antinomie – racionální versus neracionální aktér, individuální či kolektivní produkce řádu, svoboda versus determinismus, konsensus versus konflikt, příroda versus kultura a moderní versus postmoderní společnost.

⁷ Jako příklad je možné uvést kritiku multikulturalismu z pera Hany Horákové (2012, pp. 201–206). Multikulturalismus je zejména politický program, v jehož zájmu má být podpora kulturní rozmanitosti, úcty a tolerance (Horáková, 2012, pp. 201–206). Tyto cíle jsou však problematizovány samotnými východisky multikulturalismu, která kategorii kultury esencializují, reifikují, objektivizují, fetišizují a politizují (Horáková, 2012, pp. 201–206). Přesně řečeno: „Multikulturalismus postuluje, že členství člověka v kultuře je přirozené a trvalé, čímž tuto kategorii zvěčňuje“ (Horáková, 2012, p. 203). Na velice podobné bázi je uplatňována i politika identit, ke které se vztahuje analogická kritika (Horáková, 2012, pp. 201–219).

„Jestliže je identita všude, není nikde. Jestliže je identita proměnlivá a nejistá, jak můžeme rozumět způsobům, kdy se sebepojetí upevňuje či krystalizuje? Jestliže je identita multiplicitní, jak můžeme rozumět usilování o realizaci jedinečnosti...“ (Brubaker & Cooper, 2000, p. 1). Ačkoli lze podle těchto autorů polemizovat nad schopností konstruktivistů konceptualizovat identitu jako funkční analytický pojem, sami následně zdůrazňují, že po stránce sofistikované teorie nemohou konstruktivistům upírat jejich zásadní přínos, který tak představuje převládající proud současných úvah o identitě (Brubaker & Cooper, 2000, pp. 1–11).

Lze předeslat, že všechny tři vybrané a níže rozvedené myšlenkové směry, se na pomyslné ose statika versus dynamika příklání ke konstruktivistickým stanoviskům pojetí identity. Na poli sociologické teorie lze za první strůjce větších koncepcí identity považovat interakcionistický proud (Outhwaite, 2003, p. 281). Tento směr v podstatě vystavěl svá východiska na zpochybnění esencialistické představy pojetí identity (Mlynář, 2014, p. 262). Lze říci, že sociální konstruktivismus a proud tzv. „postmoderního“ pojetí identity na konstruktivistický způsob přístupu v podstatě dále navazovaly. Ačkoli se od sebe jednotlivé vybrané přístupy v jiných aspektech více či méně liší, lze shrnout, že představa identity jako konstruované, nestálé, proměnlivé a nekonečně znovu utvářené entity je pro ně společným východiskem.

Individuální versus kolektivní identita

Dilema, jež je zde reprezentováno dimenzí individuální versus kolektivní pojetí identity, lze na obecné úrovni přirovnat ke dvěma základním ontologickým východiskům vymezení charakteru sociální reality, jsou jimi sociologický nominalismus a realismus. Stručně řečeno, u nominalistů hraje ve vztahu jedinec–společnost klíčovou úlohu jedinec (subjekt), v opozici k sociologickému realismu, kde je za ústřední považována společnost (objekt) (Kubátová & Znebežánek, 2008, p. 16). Z jiné perspektivy můžeme toto dilema přirovnat ke klasickému sociologickému sporu mezi individualisty, reprezentované Maxem Weberem a holisty, jejichž představitelem je Emile Durkheim. Vybrané sociologické směry, o kterých je v následujících kapitolách blíže pojednáno, lze zjednodušeně rozdělit na tři způsoby přístupu k pojetí identity s ohledem na akcentaci jejího individuálního nebo kolektivního charakteru. Po vzoru Kubátové a Znebežánka (2008, p. 34) je však vhodné podotknout, že žádná sociologická teorie není paradigmaticky čistá, sociologické teorie nejsou zkrátka vnitřně konzistentní a tak i následující rozčlenění musí být chápáno jako částečně zjednodušující.

V prvopočátku byla podle Kučery a Power (2012, p. 11) identita zkoumána jako individuální fenomén a to zejména díky průvodnímu psychoanalytickému přístupu k tomuto fenoménu. Symbolický interakcionismus je řazen pod tradice sociologického nominalismu a je blízký weberovskému individualismu⁸ (Kubátová & Znebežánek, 2008), centrum zájmu pro tento myšlenkový směr tak představuje jedinec. Symbolický interakcionismus pracoval s identitou zejména jako s fenoménem individuálním. Sociální konstruktivis-

⁸ Je však nutno dodat, že jeho filozofická východiska pochází zejména z americké pragmatické filozofie (Horváth, 2008).

mus je zde reprezentovaný především dvěma autory Peterem L. Bergerem a Thomasem Luckmannem. Výrazným prvkem díla těchto autorů je dle mého názoru explicitní důraz, jež kladou na vzájemnou provázanost vztahu jedince a sociální struktury při formování a udržování identity (Berger & Luckmann, 1999). Akcentován je zde význam jak individuální tak kolektivní složky identity (Berger & Luckmann, 1999), díky čemuž je podle mého soudu možné tento směr uvažování zasadit blíže k pomyslnému středu navržené osy. Je však třeba zdůraznit, že koncept identity z pera Bergera a Luckmanna má velice blízko k přístupu symbolického interakcionismu. Myšlenky některých autorů, řazených pod proud symbolického interakcionismu jsou pro ně přímým inspiračním zdrojem, či na ně dále navazovali (Berger & Luckmann, 1999). Talcott Parsons patří mezi autory, kteří jsou řazeni pod holistický či makrosociální přístup (Johnson, 2008). Příklon k pojetí identity jako k fenoménu kolektivnímu byl pak podle Kučery a Power (2012, pp. 10–11) iniciován zejména pracemi⁹ tohoto autora, díky čemuž se psychoanalytické a individuální chápání identity posunulo ke kulturnímu a sociálnímu rámci. Podle Mlynáře (2014) to byl rovněž vliv tzv. „postmoderního“ přístupu k pojetí identity, jež vedl k akcentaci identity jako fenoménu kolektivního.

Před podrobnějším rozбором uvedených myšlenkových směrů pokládám za užitečné uvést alespoň obecný způsob vymezení osobní a kolektivní identity a jejich vzájemného vztahu. Určitou obecnou definici osobní a kolektivní identity nabízí Burke a Stets (2009, p. 112). Definovat osobní identitu člověka znamená nahlížet daného jedince jako jedinečnou entitu odlišnou od ostatních (Burke & Stets, 2009, p. 112). V případě osobní identity jednotlivce musí být důraz kladen na kvality nebo vlastnosti, které individuum internalizovalo jako sobě vlastní (Burke & Stets, 2009, p. 112). Sociální identity jsou pak jednoduše založeny na členství jednotlivců v určitých sociálních skupinách¹⁰. Určité obecné vymezení vztahu osobní a kolektivní identity lze najít u Josefa Bernarda (2008, p. 121). Bernard (2008) ve své práci sleduje jak interpretativní a konstruktivistické, tak „postmoderní“ pojetí identity. S ohledem na určitý konsenzus mezi zmíněnými přístupy vymezuje vztah mezi osobní a kolektivní identitou. Sociální identita označuje příslušnost individua k určitým sociálně definovaným skupinám (národ, sociální třída a další) a jako taková je významnou součástí identity osobní, avšak zdaleka osobní identitu nevyčerpává: „Člověk nedefinuje sám sebe pouze v termínech příslušnosti k nějakým uskupením, součástí jeho osobní identity je vždy časová dimenze, celková biografie“ (Bernard, 2008, p. 121). Jinými slovy, sociální identita je pouze jakousi dílčí složkou identity osobní, ovlivňuje ji, ale rozhodně není osobní identita na svou sociální součást nějak absolutně omezitelná (Bernard, 2008, p. 121). Osobní identita tedy nabývá ještě dalších výlučně individuálních charakteristik, mezi které lze podle Mlynáře (2014, p. 260) řadit například svobodnou vůli, osobní paměť, sebevědomí, či sebeuvědomění a schopnost samostatného jednání. Rovněž z pohledu sociální psychologie existuje určitá přidaná hodnota osobní identity, která ji od čistě kolektivního definování vyděluje (Bačová, 2008, p. 113). Identita osoby se nevyčerpává její příslušností k sociálním kategoriím, ale je rozšířena o takové charakteristiky jedince, které

⁹ Například dílo *The Structure of Social Action*, New York 1949.

¹⁰ Vedle identit, jejichž základ spočívá v osobním či kolektivním charakteru, staví Burke a Stets (2009, p. 112) navíc identitu rolovou. Tato identita rolí je pak definována jako zastávání určité sociálně strukturální pozice, jako je například manžel, pracovník či rodič (Burke & Stets, 2009, p. 112).

vytváří základ jeho sebehodnocení a sebeúcty (Bačová, 2008). Základ sebehodnocení a sebeúcty je však významným způsobem se sociálním světem a sociálními kategoriemi propojen, neboť odtud k sobě uznání přichází (Bačová, 2008). Jinak řečeno, sociální definování významně přispívá k sebedefinování, sebehodnocení a k sebeúctě, tyto jsou však produktem identity osobní (Bačová, 2008). Nutno poznamenat, že pro některé níže uvedené autory (Berger & Luckmann, 1999; Melluci, 1996a) je oddělování osobní a kolektivní složky identity umělé a zavádějící, což bude v rámci výkladu jejich pojednání osvětleno později.

Symbolický interakcionismus

Koncept identity, jež vychází z pozic symbolického interakcionismu, považují za naprosto zásadní a to už z toho důvodu, že je tento myšlenkový směr chápán jako původce sociologické tradice teorie identity (Outhwaite, 2003, p. 281). Symbolický interakcionismus představuje hlavní přínos do diskuse o základní povaze identity, neboť jako první zpochybnil její neměnnou, esencialistickou podstatu (Mlynář, 2014, p. 261) a vytýčil tak základ pro pojetí identity, ze kterého se vychází prakticky dodnes (Brubaker & Cooper, 2000, pp. 1–11; Znebežánek, 2013). Symbolický interakcionismus tak na poli sociologické teorie stanovil trend příklonu k pojetí identity jako k nestálé, neustále obnovované a nekonečně znovu utvářené entitě a to na základě předpokladu, že „neexistuje žádný biologicky neměnný, substanciální základ lidské identity – existují pouze procesy, v nichž je tato identita stále znovu a znovu sociálně utvářena na základě osobní internalizace sociální reality a její individuální interpretace a reflexe“ (Mlynář, 2014, p. 264). Základy pro pojetí identity jako dynamické entity předložili, po mém soudu, dva z hlavních představitelů symbolického interakcionismu George H. Mead a Charles H. Cooley. Mead je považován za samotného zakladatele tohoto směru a jeho práce je Cooleym výrazně ovlivněna (Mlynář, 2014, p. 262). Za účelem demonstrovat zde logickou návaznost jejich přístupu, jenž vedl k chápání identity jako dynamické entity, bude o přístupu těchto dvou autorů pojednáno níže, avšak pouze v nezbytné zkratce. Na Meada dále navazoval Erving Goffman (Mlynář, 2014, p. 263), jehož dramaturgický přístup je dosti specifický a je tedy vhodné jeho pojetí věnovat širší pozornost¹¹. K přístupům všech těchto autorů se záhy vrátím. Na tomto místě je však třeba doplnit ještě jeden zásadní přínos, jenž pro koncept identity symbolický interakcionismus představuje, a který vyplývá z určení jeho základních programových prvků. Podle Blumera¹² (1969, p. 2) lze vymezit tři hlavní předpoklady (programové prvky), ze kterých symbolický interakcionismus vychází:

1) Všechny hmotné i abstraktní věci, které se člověka nějak dotýkají, mají pro tohoto jedince určitý význam, na jehož základě daný jedinec jedná.

¹¹ Po vzoru Jiřího Šubrtu (2001, p. 243) je vhodné dodat, že ačkoli má Goffman k interpretativní sociologii blízko, jeho paradigmatické zařazení není vůbec jednoznačné. Sám Goffman například nepovažoval symbolický interakcionismus za dostatečné východisko sociologického bádání (Šubrt, 2001, p. 243).

¹² Herbert Blumer (1969, p. 1) tuto myšlenkovou větev pojmenoval, termín „symbolický interakcionismus“ poprvé použil v jednom ze svých článků v roce 1937 takřkajíc nezištně, tedy bez průvodního očekávání, že se tento termín uchytí a bude obecně používán.

- 2) Význam těchto věcí je odvozen či vzniká v sociálních interakcích.
- 3) S těmito významy pak jedinec operuje či je modifikuje v procesu interpretace. V procesu, ke kterému se každý jedinec uchyluje v případě, že se má vyrovnat s věcmi, se kterými se v životě setkává.

Všechny tři uvedené předpoklady se pak v přístupu k pojetí identity nějakým způsobem odrážejí, což bude patrné z dalšího výkladu. Zejména důležité je však spojení konceptu identity s jednáním, obecně naznačeném v prvním programovém prvku. Jak podotýká Josef Bernard (2008, p. 133): „Pokud by nebylo možné vztah mezi jednáním a osobní identitou vystopovat, zůstávala by pojmem v sociologickém diskursu marginálním.“ Důrazem na vztah identity a jednání ukazuje interakcionistický přístup na funkci identity v sociologické teorii. Způsobu pojetí tohoto vztahu tak bude níže věnována větší pozornost.

Za určitého předchůdce symbolického interakcionismu je považován Charles H. Cooley, jeho koncepce „zrcadlového Já“ patří k ústředním prvkům sociologického pojetí osobní identity (Mlynář, 2014, p. 262). Jedinec vnímá sám sebe skrze „zrcadlové Já“, tedy skrze představy o tom, jak ho posuzují druzí lidé, jinak řečeno, jak si jedinec myslí, že ho společnost vnímá či hodnotí (Cooley, 1983, p. 184). Cooley (1983) tvrdí, že takové domnělé a zprostředkované vnímání sebe sama daného jedince zpětně různým způsobem ovlivňuje. Především tvrzení pak podle Robinson (2009, p. 35) představuje ten předpoklad, kterým Cooley vytváří prostor pro dynamické chápání „Self“: „V tomto smyslu je ‚zrcadlové Já‘ výsledkem interakce, není statické, nýbrž je to souvislý proces hodnocení sebe sama pomyslným okem druhých.“

Koncepce „zrcadlového Já“ z pera Charlese H. Cooleya patří k inspiračním zdrojům amerického myslitele George H. Meada (Mlynář, 2014, p. 262). Mead (1934) je známý svou koncepcí lidského „Self“, které je tvořeno v sociálních procesech a to zejména na základě interakcí probíhajících v sociálních skupinách. Aby bylo možné porozumět dynamickému charakteru „Self“, jenž mu Mead (1934) připisuje, je důležité pochopit jeho rozdělení na dvě základní složky „I“ (Já) a „Me“ (Mne). „I“ představuje určitou biologickou, nesocializovanou složku každého jedince, která mu v sociálních situacích zprostředkovává spontánní a inovativní odpověď organismu (Mead, 1934, pp. 173–178). „Me“ je naproti tomu organizovaný, osvojený soubor společenských postojů (postojů zobecněných druhých), tedy určitá socializovaná složka „Self“, která pro něho v sociální situaci existuje okamžitě v jeho vědomí (Mead, 1934). Vzájemný vztah „I“ a „Me“ vysvětluje Mead (1934, pp. 173–209) temporálně, jako dvě po sobě jdoucí fáze lidského „Self“. V nastalé situaci se tak nejdříve vynoří „Me“, na které „I“ reaguje nějakým nejistým, neočekávaným způsobem, který je v přítomnosti vědomě nezachytitelný (Mead, 1934). Reakci „I“ si lze až následně uvědomit jako zkušenostní paměťovou stopu, která se tak opět stává součástí „Me“, čímž „Me“ potažmo celé „Self“ proměňuje do budoucnosti: „Me je I, které jsi byl před vteřinou“ (Mead, 1934, pp. 173–209).

George H. Mead představuje zdroj inspirace pro dalšího velice významného autora Ervinga Goffmana, který svým dramaturgickým přístupem Meadovy koncepty dále rozpracoval (Robinson, 2009; Mlynář, 2014). Na rozdíl od svých předchůdců, Erving Goffman už pracoval přímo s pojmem identity a významně přispěl k jeho konceptualizaci (Řezníková, 2014; Brubaker & Cooper, 2000; Šilhanová, 2008). Za významnou

lze v tomto směru považovat jeho knihu *The Presentation of Self in Everyday Life* (1956, 1959) česky vydanou v roce 1999 pod názvem *Všichni hrajeme divadlo*. Podle Goffmana (1999, p. 230) lze jakékoli organizované společenství¹³ studovat dramaturgickým způsobem, tedy z úhlu pohledu ovládnání dojmů. Základ tak spočívá v působivosti jedince, který se snaží skrze sociální interakce vytvářet o sobě samém určitý dojem, na jehož základě je pak vnímán i svým okolím (Goffman, 1999, pp. 10–22). Pro vysvětlení těchto mechanismů ovládnání a vnímání sebe prezentace jednotlivce pak Goffman (1999) využívá řadu divadelních pojmů, jako například role, představení, zákulisí apod. K pojetí identity se Goffman dostává zejména ve své knize *Stigma* (1963), která byla do češtiny přeložena v roce 2003. Goffman (2003) zde rozlišuje mezi třemi typy identity – osobní, sociální a identitou „ega“. Osobní a kolektivní identita jsou především součástí zájmů a definic, jež si o dané osobě druzí lidé vytvářejí (Goffman, 2003, p. 123). Zejména u identity osobní tyto definice mohou trvat i po smrti daného jedince, anebo naopak vznikat před jeho narozením, čímž se osobní identita zásadně od identity „ega“ odlišuje (Goffman, 2003). Identita „ega“, jinak také „pocitovaná“ identita, je subjektivní pocit vlastní situace, vlastní kontinuity a charakteru, který člověk nabyvá v rámci vlastních sociálních zkušeností a je tak přímo vázaná na existenci osoby, o jejíž identitu se jedná (Goffman, 2003). Tedy na rozdíl od osobní identity, která bude existovat i v dobách, kdy daná osoba už bude zcela prostá jakýchkoli pocitů, tím spíše pocitů identity (Goffman, 2003).

Jak bylo výše uvedeno, interpretativní větev sociologického myšlení spojuje pojetí identity s řešením otázky sociálního jednání, čímž odkazuje na funkci identity v sociologické teorii. Symbolický interakcionismus nahlíží společnost jako soubor jedinců, kteří v každodenním životě vstupují do situací, ve kterých určitým způsobem interagují, na základě čehož orientují své jednání (Blumer, 1969). Sociální interakce jsou pro pochopení určitého jednání ústřední, neboť skrze ně dochází k vyjednávání významů objektů, které jedince v každodenním životě obklopují a na jejichž základě daný jedinec jedná (Charon, 2007; Blumer, 1969). Těmito objekty jsou myšleny všechny věci hmotné i nehmotné povahy, tedy věci vnitřního i vnějšího světa a dokonce i jedinec sám sebe vnímá jako takový objekt (Blumer, 1969). Individuum se vyznačuje schopností mluvit sám k sobě, díky čemuž se v situaci může nahlížet jako objekt, rozeznávat kdo je ve vztahu k druhým a rovněž hodnotit vlastní jednání a to jak v dané situaci, tak i retrospektivně, či v předstávách do budoucnosti (Charon, 2007, pp. 90–91). Jedinec je tak schopný vytvářet vlastní „Self-koncept“ a tím utvářet svou vlastní identitu¹⁴ (Charon, 2007). „Self“ se tak zároveň stává pro jedince objektem, na jehož základě orientuje své jednání (Charon, 2007). Takto myšlené „Self“ je však navíc tvořeno svou minulostí, tedy zkušenostní strukturou daného jedince, která rozhoduje o konkrétním výběru vnějších i vnitřních objektů významů, subjektivně relevantních pro celkovou interpretaci dané situace (Znebežánek, 2013, p. 49). Jinak řečeno, aktér v přítomné situaci věnuje pozornost určitým aspektům dané situace a ne jiným a interpretuje je určitým způsobem na základě individuální identity, jež je sycena minulými zkušenostmi daného jedince (Znebežánek, 2013). Nutno dodat,

¹³ Organizované společenství je podle Goffmana (1999, p. 230) jakékoliv místo vymezené pevnými hranicemi vnímání, ve kterém se pravidelně odehrává určitý druh činnosti.

¹⁴ Identita je pro interakcionisty pojmenování „Self“, je to označení, kterým pojmenováváme sebe (Charon, 2007, p. 86). Jinak řečeno, identity jsou významy, které jedinec připisuje „Self“ (Charon, 2007).

že jednání daného aktéra je ovlivňováno zejména způsobem definice jeho individuální minulosti v přítomné situaci (Charon, 2007, p. 131). To, co víme a pamatujeme si z naší minulosti je nějak interpretováno a aplikováno na současnou situaci¹⁵ (Charon, 2007). Mezi významné zkušenostní struktury patří socializace jako taková, tedy významní druzí, referenční skupiny, ale rovněž naše minulá rozhodnutí, zkušenosti z minulých situací či například naše přesvědčení (Charon, 2007). Souhrnně řečeno, tyto zkušenostní struktury, jenž tvoří identitu jednotlivce, pak ovlivňují jeho interpretaci dané situace, tedy výběr pro něho relevantních objektů významů a tím zásadně ovlivňují i jeho jednání¹⁶ (Znebežánek, 2013, pp. 44–63).

Sociální konstruktivismus

Sociální konstruktivismus je směr teoretického uvažování, jenž je reprezentován dvěma hlavními představiteli Peterem L. Bergerem a Thomasem Luckmannem. Za jejich ústřední dílo považují knihu *Sociální konstrukce reality* (1999), kde je jejich pojetí identity vyloženo v kontextu jejich komplexního teoretického uvažování. Uvedení autoři ve svém díle předkládají vlastní „nové“ pojetí sociologie vědění, jež čerpá hned z několika teoretických zdrojů, jako je například fenomenologický přístup Alfreda Schutze, antropologická perspektiva autorů jako je například Arnold Gehlen, či z díla George H. Meada, reprezentanta symbolického interakcionismu (1999, pp. 9–24). Dílo uvedených autorů je podle Kabeleho (1996, p. 317) významné zejména proto, že nabídlo lákavé procesuální řešení subjekt-objektového dualismu. Jinými slovy, přínos jejich přístupu tak spočívá v propojení dvou základních paradigmatických východisek sociologie, durkheimovského přístupu ke společnosti jako k objektivní skutečnosti a weberiánského chápání společnosti jako výtvoru činnosti, jež je vyjádřením subjektivního významu (Berger & Luckmann, 1999, p. 24).

Východiskem Bergerova a Luckmannova (1999) pojednání je tvrzení, že realita každodenního života je vytvářena sociálně, je tedy sociálně konstruovaná a to v rámci dialektického vztahu mezi společností (objektivní realitou) a jedincem (subjektivní realitou). Jinými slovy, společnost jedince různým způsobem ovlivňuje a jedinec zpětně ovlivňuje společnost (Berger & Luckmann, 1999). V Bergerově a Luckmannově (1999) pojetí identity představuje vztah mezi objektivním a subjektivním světem jedince ústřední aspekt jeho socializace, jak bude vysvětleno na dalších řádcích. V důsledku dialektického charakteru tohoto vztahu pak oba autoři odmítají dělení identity na její kolektivní a osobní složku (Berger & Luckmann, 1999), což bude rozvedeno následně.

Identita je v Bergerově a Luckmannově (1999, pp. 128–180) pojetí součástí subjektivní reality, z čehož podle sociálního konstruktivismu vyplývá, že je vytvářena v průběhu

¹⁵ Podobné úvahy lze vysledovat u Bergerova přístupu k problematice paměti. Tak, jak jej interpretuje Jiří Šubrt (1994, p. 68), uvažuje Berger o určité schopnosti reinterpretace vlastní biografie. Minulost není vzhledem k přítomnosti pevná a neměnná, naopak se mění v souvislosti s tím, jak ji znovu a znovu interpretujeme a vysvětlujeme (Šubrt, 1994). Jedinec je schopen ve svých vzpomínkách minulost rekonstruovat v souladu se svými aktuálními názory, které jsou určující pro výběr důležitých a upozaděných nedůležitých momentů jeho minulosti (Šubrt, 1994).

¹⁶ Řešením vzájemného vztahu a identity kolektivní se zabývá například Alberto Melucci (1989, 1996b), o jeho přístupu bude na jiném místě v textu také pojednáno.

primární socializace¹⁷. Výchozím bodem procesu primární socializace je proces internalizace, kdy dochází k poznávání, učení, porozumění a zvnitřnění objektivní reality určitého žitého světa daného jedince (Berger & Luckmann, 1999). Lehce řečeno: „Je to proces, kdy jedinec přijímá svět, v němž už žijí ostatní lidé“ (Berger & Luckmann, 1999, p. 129). Jedinec se nerodí jako člen společnosti, ale stává se jím v průběhu této socializace, tedy v průběhu internalizace objektivní sociální struktury dané společností (Berger & Luckmann, 1999, pp. 128–180). Internalizaci objektivní reality mu v první fázi procesu socializace zprostředkovávají významní druzí, jeho nejbližší okolí, zejména rodiče (Berger & Luckmann, 1999). Pro pochopení procesu vytváření identity jedince je důležité, že tato internalizace objektivní reality určitého žitého světa se odehrává pouze za předpokladu, že dochází k identifikaci socializovaného jedince se svými významnými druhými (Berger & Luckmann, 1999). Tedy, dítě internalizuje objektivní svět svých významných druhých tím, že se s nimi identifikuje, kdy s touto identifikací získává rovněž schopnost identifikovat samo sebe, a tak si vytváří svou vlastní identitu (Berger & Luckmann, 1999). Nicméně, aby se identita socializovaného jedince stala pro čerstvého člena společnosti relativně stabilní a kontinuální, potřebuje takový jedinec projít druhou fází primární socializace, kdy se od významných druhých posune k vědomí zobecněných druhých (Berger & Luckmann, 1999). V první fázi primární socializace se tedy dítě identifikuje s postoji, rolami a světem svých významných druhých, avšak časem dokáže tyto postoje, role a významy abstrahovat na celou společnost (Berger & Luckmann, 1999). Po vzoru Bergera a Luckmanna (1999, pp. 131–132) lze uvést příklad zkušenosti dítěte s rozléváním polévky. Dítě se nejdříve naučí chápat, že maminka se zlobí vždy, když rozlije polévku a tuto zkušenost zatím vztahuje pouze na své významné druhé, časem však pozná, že všichni, potažmo celá společnost, jsou proti rozlévání polévky, taková abstrakce už zahrnuje takzvané zobecnělé druhé (Berger & Luckmann, 1999). V bodě, kdy se v jedincově vědomí vytvoří pojem zobecněných druhých, končí jeho primární socializace a jedinec se tak stává platným členem společnosti (Berger & Luckmann, 1999, pp. 128–180). Ve chvíli, kdy je jedinec schopen abstrahovat na celou společnost, dochází k internalizaci objektivní reality určité společnosti jako takové, zároveň tím jedinec završí subjektivní vytváření své vlastní identity, je tedy ustanoven symetrický vztah mezi objektivní a subjektivní realitou: „Co je reálné ‚venku‘ odpovídá tomu, co je reálné ‚uvnitř‘“ (Berger & Luckmann, 1999, p. 132).

Jakmile je proces vytváření identity jedince v primární socializaci završen, neznamená to, že takto vytvořená identita nepodléhá dalšímu vývoji a změně (Berger & Luckmann, 1999, pp. 128–180). Jak už bylo poznamenáno výše, sociální konstruktivismus stejně jako symbolický interakcionismus, přistupuje k identitě jako ke konstruované, nestálé a závislé na kontextu, řečeno slovy Bergera a Luckmanna: „Internalizace společnosti, identity a reality není navždy uzavřenou záležitostí. Socializace nikdy není úplná a nikdy nekončí“ (1999, p. 136) a to minimálně v důsledku existence sekundární socializace a alternace. Sekundární socializaci lze definovat jako pozdější internalizace institucionálních „subsvětů“, či parciálních realit (Berger & Luckmann, 1999, pp. 128–180). K sekundární socializaci dochází ve společnosti s určitou dělbou práce a s tím spojenou sociální distribucí

¹⁷ Jednotlivé fáze vývoje individuální identity popisuje například Joel Charon (2007, pp. 74–78) ve svém čtyřfázovém modelu vývoje „Self“: a) fáze přípravná b) fáze play c) fáze game d) fáze referenční skupiny.

vědění (Berger & Luckmann, 1999). Jinak řečeno, jedinec se v průběhu života dostává do situací, kdy potřebuje nabýt specifického vědění nutného pro zastávání určité role, což je nazýváno sekundární socializací (Berger & Luckmann, 1999). Sekundární socializace navazuje na socializaci primární, a tudíž stávající identitu jedince rozšiřuje nebo pozměňuje (vzorovým příkladem sekundární socializace je moderní vzdělávací systém) (Berger & Luckmann, 1999). Naproti tomu alternace znamená naprosté přebudování primární socializace, jedná se o totální transformaci subjektivní reality a identity jedince, který tak musí nezbytně projít procesem resocializace (Berger & Luckmann, 1999). Resocializace se ve smyslu alternace silně podobá primární socializaci, zahrnuje tedy silně emocionální zážitky, neboť jen tak může být v konečném důsledku úspěšná (historickým prototypem alternace je náboženská konverze) (Berger & Luckmann, 1999).

Jak už bylo zmíněno výše, sociální konstruktivismus odmítá osobní a kolektivní složky identity oddělovat, identitu chápe jako výsledek dialektického vztahu jedince a společnosti, tedy jako výsledek vzájemného působení organismu¹⁸, individuálního vědomí a sociální struktury (Berger & Luckmann, 1999, p. 171). Na tomto základě pak oba autoři odmítají užívání pojmu kolektivních identit a vnímají ho jako zavádějící. Nicméně nutno rozbrat, že oba autoři odlišují tzv. typy identit, které jsou výhradně sociálními produkty a relativně stabilními prvky objektivní sociální reality a jako takové zahrnují tzv. typizace, díky nimž jsou v každodenním životě pozorovatelné a ověřitelné (Berger & Luckmann, 1999, p. 171). Podle Bernarda (2008, p. 121) jsou to právě zmíněné typizace, které v termínech sociálního konstruktivismu implicitně odkazují k pojetí sociální identity. Typizace vznikají v jakékoli interakci s druhým partnerem, při čemž dochází k zařazování daného partnera k určitému typu lidí, sociální identita je tak do značné míry souborem atributů, které jedinci v interakci přiřazuje jeho okolí (Bernard, 2008, p. 121). Rozdíl mezi osobní a kolektivní identitou pak v tomto smyslu spočívá podle Bernarda (2008, p. 121) v tom, že osobní identita je atributy vyplývajícími z přiřazené typizace ovlivněna, avšak nelze ji chápat pouze jako jejich odraz, neboť jedinec má možnost s danou typizací pracovat, nebo se jí vzepřít. Podle mého soudu tak lze tvrdit, že ačkoli se představitelé sociálního konstruktivismu distancují od užívání pojmu kolektivních identit, implicitně poskytují prostor pro jeho analyticky uchopitelné pojetí jako zmíněné typizace. Ve snaze reflektovat východiska sociálního konstruktivismu se tak lze mnohdy setkat s vyjádřením určitého kompromisu, který přiznává, že z analytického hlediska je relevantní individuální a kolektivní identitu oddělovat, ale vždy s vědomím toho, že v reálném životě jsou oba dva aspekty identity neoddělitelné a vzájemně se prolínají: „I když mohou být empiricky zkoumané odděleně, je dobré uvědomit si jejich vzájemné propojení při každém zkoumání identity“ (Bačová, 2008, p. 113).

Podobně jako představitelé sociálního konstruktivismu přistupuje ke konceptu identity významný italský autor Alberto Melucci (1996a, pp. 28–41) a to v tom smyslu, že rovněž odmítá individuální a sociální složku identity oddělovat. Jeho přístup je tedy rovněž provázen snahou o propojení již zmíněného dualismu sociální struktury a individuální produkce významů a identita je tak sociálním konstruktem (1996a, 1996b, 1989). Oproti

¹⁸ Vztahu identity a biologického organismu jedince je věnována v knize Bergera a Luckmanna (1999, pp. 177–180) kapitola *Organismus a identita*.

Bergerovi a Luckmannovi (1999) však Melucci neodmítá pojem kolektivní identity, dokonce pro něj tento termín představuje jeden z ústředních prvků analýzy mnohých společenských fenoménů¹⁹ (1996a, 1996b, 1989). Jeho přístup k pojetí identity zde tedy může posloužit jako ukázka určitého vymezení vztahu pojmů osobní a kolektivní identity.

Melucci (1996a, pp. 28–30) v první řadě upozorňuje na neoddělitelnou vazbu individuální a sociální složky identity, když tvrdí, že je nemožné stanovit nějaký rigidní mezník mezi individuálními aspekty identity na jedné straně a jejími vztahovými a sociálními aspekty na straně druhé. Identita jednotlivce je podle Melucciho (1996a, p. 30) především autonomní schopnost produkovat a rozpoznávat sebe sama. Taková definice je však sama o sobě paradoxní, neboť jakkoli je tato schopnost autonomní, zahrnuje zároveň a nezbytně jedincovo sociální okolí, které mu schopnost rozpoznávat a produkovat sebe sama umožňuje (Melucci, 1996a, pp. 28–33). Sociální okolí nám totiž zprostředkovává nezbytné „identitotvorné“ srovnání (Melucci, 1996a). Jedinec vnímá sám sebe jako podobného druhým, což je mechanismus, díky kterému rozpoznává sám sebe a je tak i rozpoznáván druhými, zároveň tím také potvrzuje, v čem je rozdílný (Melucci, 1996a). Základ identity osobní, ale i kolektivní, pak ovšem nespočívá pouze ve schopnosti rozpoznat sebe či vlastní skupinu od ostatních, sebeidentifikace jedince či skupiny musí být těmito ostatními rovněž potvrzována (což může znamenat i opozici) (Melucci, 1996a). Nikdo nemůže vybudovat svou identitu nezávisle na jejím uznání ze strany druhých, každý jedinec musí předpokládat, že jeho jinakost a jedinečnost je stále potvrzována někým druhým a že je toto potvrzování založeno na sdílené vzájemnosti (Melucci, 1996a). Vědomí jedince o sobě samém se tak formuje pouze skrze jeho aktivní směnu s jeho vnějším okolím a skrze zdroje a omezení, které mu toto okolí nabízí (Melucci, 1996a).

Jedincova osobní jednota, jež je takovou sebeidentifikací produkována a udržována, tak stojí na jeho schopnosti najít sám sebe v rámci systému vztahů a na jeho členství ve skupině (Melucci, 1996a, p. 29). Kolektivní identity jsou pak součástí identity osobní, neboť přispívají k jejímu budování. Kolektivní identity představují schopnost rozpoznat a být rozpoznán jako součást stejného systému sociálních vztahů (Melucci, 1985, p. 795). Co je však dále podstatné, v Melucciho (1996b) pojetí jsou kolektivní identity rovněž samostatně fungujícími subjekty. Kolektivní identita umožňuje sociálním aktérům jednat jako jednotný a oddělený subjekt a udržet nad svým jednáním kontrolu, avšak to až v případě, že tito aktéři dokončili, alespoň do určité míry, proces konstrukce své kolektivní identity (Melucci, 1996b, p. 72). V tomto smyslu je pak kolektivní identita především proces, skrze který jedinci rozpoznávají, že sdílejí určité společné orientace, na jejichž základě se rozhodují společně jednat (Melucci, 1989, pp. 30–37). Je to tedy proces interaktivní, neboť skrze něj několik jednotlivců či skupin definuje smysl jejich činnosti a oblast možností a omezení pro tuto činnost (Melucci, 1989). Jinak řečeno, kolektivní identita není nic jiného, než sdílené vymezení oblasti příležitostí a omezení, které skýtají prostor pro společné jednání (Melucci, 1985, p. 795). Ke sdílené orientaci dochází skrze její konstruování a vyjednávání v opakujícím se procesu aktivace vztahů mezi propojenými aktéry (Melucci, 1985).

Jak již bylo výše naznačeno, Melucci (1996b) propojuje koncept kolektivní identity s kolektivní akcí, i v tomto smyslu je pak možné nahlížet souvislost mezi individuální

¹⁹ Zejména pak „nových“ sociálních hnutí, k čemuž se dostanu později.

a kolektivní identitou. Kolektivní identity plodí určité formy kolektivního jednání, taková kolektivní akce ovšem vyžaduje určitou míru vzájemné solidarity, kdy solidarita skupiny je neoddělitelná od osobního hledání a od každodenní afektivní a komunikační potřeby účastníků sítě vztahů (Melucci, 1996b). Jinak řečeno, jednota kolektivní akce, jejímž základem je konstrukce kolektivní identity, je produkována a udržována osobní identifikací, tedy schopností kolektivního aktéra najít sám sebe v systému vztahů (Melucci, 1996b).

Podrobněji se k pojetí kolektivní identity z pera Alberta Melucciho ještě vrátím níže a to v souvislosti s problematikou tzv. „nových“ sociálních hnutí, se kterou je jeho koncept kolektivní identity významně spojován (Znebežánek, 1997).

„Postmoderní“ pojetí identity

V 60. letech 20. století dominovaly v sociologii interpretativní a fenomenologické (sociální konstruktivismus) analýzy osobní identity, o nichž bylo výše pojednáno (Mlynář, 2014, p. 270). Od 70. a 80. let je však možné vysledovat zřetelný obrat ke zkoumání identit kolektivních a to i pod vlivem tzv. „postmoderního“ přístupu k pojetí identity (Mlynář, 2014). Na následujících řádcích tak nejdříve představím některé významné reprezentanty „postmoderního“ přístupu k pojetí identity a osvětlím, v jakém smyslu jsou právě vybraní autoři řazeni pod takto nazvanou kategorii. Navazuje na to výklad, jenž povede k objasnění momentů, díky kterým vedl proud tzv. „postmoderního“ pojetí identity k akcentaci zkoumání jejího kolektivního významu. Na konec uvedu některé oblasti zájmů, jež využívají koncept identity k vysvětlení kolektivních jevů. Největší prostor zde bude věnován studiu sociálních hnutí a to v pojetí italského myslitele Alberta Melucciho.

Mezi významné představitele „postmoderního“ přístupu k pojetí identity řadí Josef Bernard (2008) Gillese Lipovetského, Ulricha Becka, Zygmunta Baumana či Anthonyho Giddense. Ačkoli se zařazení zmíněných autorů do společné kategorie může zdát na první pohled jako zavádějící, Josef Bernard (2008) k tomuto rozhodnutí poskytuje pádný argument. Bernard (2008) nalézá u zmíněných autorů některé společné charakteristiky v přístupu k pojetí identity, jež je staví do protikladu k přístupu sociálního konstruktivismu. Ačkoli tak podle mého soudu odsouvá stranou některé jiné aspekty teoretického uvažování těchto autorů, domnívám se, že pro účely základní orientace a identifikace určitých distinkcí mezi rozebíranými přístupy je takový pohled velice praktický.

Josef Bernard (2008, pp. 122–128) přistupuje k vymezení sociálního konstruktivismu vůči „postmodernímu“ přístupu z hlediska jejich pojetí identity jako problému vývoje moderní společnosti. U obou uvedených perspektiv tak hledá odpovědi na otázku, za jakých podmínek se identita problematizuje a nalézá tak distinkce, na jejichž základě označuje konstruktivistický přístup Bergera a Luckmanna jako „moderní“ a přístup výše zmíněných autorů jako „postmoderní“ (Bernard, 2008). Hlavní rozdíl pak spočívá v tom, že „zatímco u Bergera s Luckmannem je vlastním tvůrcem identit společnost a jedinec je de facto jejich uživatelem, u dalších autorů, které zde spojujeme s postmoderním přístupem, je jedinec sám tvůrcem své identity, neboť požadavek absolutní osobní autonomie a autenticity mu dost dobře neumožňuje aplikovat na svou situaci prefabrikovanou identitu nabízenou společností“ (Bernard, 2008, p. 128). Pro sociální konstruktivisty je sociální struktura v procesu socializace jedince určující, formování identity jedince se

od sociální struktury dané společnosti významně odvíjí (Berger & Luckmann, 1999). Ačkoli je jedinec v průběhu socializace pojímán jako aktivní činitel, stejně je víceméně odkázán na modely, které mu společnost zprostředkovává (Bernard, 2008, p. 124). Ve chvíli, kdy je takových modelů mnoho nebo z nich žádný není zcela vhodný, není pro jedince dost dobře možné identitu vytvořit (Bernard, 2008). V „moderním“ pojetí je tak kladen důraz na sociální strukturu, jež jedinci vybudování jeho identity problematizuje (Bernard, 2008). Zatím co v pojetí „postmoderním“ nemůže jedinec pod vlivem doby ze sociální struktury vycházet a je tak při budování vlastní identity odkázán sám na sebe, což produkuje problémy, jimiž se vybudování jeho identity dostává do zásadní krize, jak bude rozvedeno dále (Bernard, 2008). V intencích demonstrovat společná východiska autorů, řazených pod kategorií „postmoderního“ vysvětlení problému identity, je na následujících řádcích představen přístup jednoho vybraného reprezentanta a to Zygmunta Baumana.

Ačkoli Bauman není autorem nějaké ucelené teorie společnosti, patří jednoznačně mezi významné teoretiky její soudobé povahy (Sedláčková, 2007). Snaha Baumana zařadit pod nějaký konkrétní proud teoretického myšlení se setkává s neúspěchem, sám si vytvořil a probojoval svůj sociologický přístup, jenž nechce stavět na univerzalistických modelech společnosti (Sedláčková, 2007). Jeho dílo je velice rozsáhlé, je znám svým pojetím dnešní doby jako „tekuté moderny“, zabýval se fenoménem holocaustu, modernitou, postmoderní dobou, procesem globalizace, individualizace či otázkou identity a dalších (Sedláčková, 2007). Jeho pojetí identity v podmínkách současné společnosti je tak reflektováno v celé řadě jeho pojednání.

Podle Baumana (1997, 2006) se koncept identity stal pro společenské vědy významným až v moderní době, jedná se tak o klasický aspekt společenských věd, kdy se určité téma vynoří jako aktuální ve chvíli, kdy se začne jevit jako problematické. „Osobnost“ se objevila jako problém až s moderní sociální strukturou vyznačující se prudkým nárůstem mobility a anonymity života v městských aglomeracích (Bauman, 2006, pp. 25–27). A právě tyto aspekty moderní doby způsobily transformaci identity od tradiční, připsané, neproblematické, samozřejmé a nezpochybnitelné k identitě, která je individuálním úkolem jednotlivce a jeho vlastní zodpovědností²⁰ (Bauman, 1997, p. 20; Bauman, 2006, p. 27). Až v moderní době byla před individuem postavena otázka „*Kdo jsem já sám?*“ a to z důvodů rozkolísanosti, manipulovatelnosti, neurčitosti a proměnlivosti lidské existence, kdy se konstrukce vlastní identity stává volbou a zároveň nutností (Bauman, 2006, p. 27). Život v městských aglomeracích, které představují uměle koncipované a vykalkulované prostředí, nastavuje jeho obyvatelům téměř neřešitelný problém identity (Bauman, 2004, pp. 58–59). Beztvárný, monotónní, sterilní a uměle konstruovaný prostor jedince připravil o možnost vyjednávání významů, které jsou nezbytné k tomu, aby člověk mohl problému identity čelit a mohl jej vyřešit (Bauman, 2004).

Slovy Josefa Bernarda (2008, p. 121) se tak v postmoderní společnosti nějaké integrované a harmonické sebepojetí dostává do zásadní krize a to zejména pod tlakem spole-

²⁰ Podobným způsobem uvažuje například Giddens (1991, p. 52), když tvrdí, že identita jedince v dnešní společnosti už není něco, co je člověku dáno jako výsledek jeho plynulé a nepřetržité soustavy jednání, ale je to něco, co musí být neustále a pravidelně vytvářeno a živeno reflexivními aktivitami jedince. Reflexivita je v obecném slova smyslu nikdy neustávající monitorování chování a jeho kontextů (Giddens, 2003, pp. 39–40).

českých podmínek, které nás nutí k neustálým úpravám a redefinicím vlastní identity, pokud vůbec umožňují její vybudování. „Postmoderní“ teorie v opozici k teoriím interakcionistickým a konstruktivistickým tedy postulují názor, že ve skutečnosti nelze ve vztahu k jednotlivci hovořit o žádné ústřední nebo hlavní identitě, jednotlivci nejsou toto „hlavní já“ schopni spravovat a osobní identita se jaksí rozpouští ve fragmentární neuchopitelnosti postmoderní reality (Mlynář, 2014, p. 266)²¹. Jedinec v soudobé společnosti přijímá hned několik identit naráz, díky čemuž je možné uvažovat o tzv. multiplicitě identit, jejichž základ spočívá v identitách kolektivních (Mlynář, 2014). Východiskem se tak stává příklon ke studiu identit kolektivních (Mlynář, 2014, p. 266).

Pod vlivem výše popsaného „postmoderního“ přístupu a poststrukturalismu se tak začaly formovat takové oblasti zájmů, které začaly koncept identity používat k vysvětlení jevů kolektivních (Kučera & Power, 2012, pp. 10–11; Mlynář, 2014, p. 270). Jednou takovou významnou oblastí je studium „nových“ sociálních hnutí, jež se podle Znebejánek (1997, p. 9) od 70. a 80. let dostalo do samého centra sociologické reflexe. Je nesporné, že se jedná o opravdu široké téma, jímž se zabývali mnozí sociální vědci, jako například Alain Touraine, Jürgen Habermas či Alberto Melucci a mnozí další (Znebejánek, 1997). Na následujících řádcích tak stručně představím přístup Alberta Melucciho a to z toho důvodu, že své pojetí sociálních hnutí přímo spojuje s vlastním konceptem kolektivní identity.

Alberto Melucci (1985, p. 795) definuje sociální hnutí jako formu kolektivního jednání²². Sociální hnutí, tedy určitá forma kolektivního jednání, pak není jen nějaká „věc“, není to pouze výsledek toho, co o sobě hnutí sama prohlašují (Melucci, 1985, p. 792). Je to spíše systém vnitřních a vnějších vztahů, které jednání konstituují (Melucci, 1985). Melucci (1989) si tedy pokládá otázku, jak se jedinci do kolektivního jednání zapojují, kdy odpověď podle něho vyžaduje studium procesu, skrze který jedinci rozpoznávají, že sdílejí určité společné orientace, na jejichž základě se rozhodují společně jednat. Analytickým nástrojem pro studium takového procesu se Melucciho (1989, 1996b) stává právě jeho koncept kolektivní identity.

Kolektivní identita je tedy proces konstruování systému jednání: „Kolektivní identita je interaktivní a sdílená definice produkovaná množstvím interagujících jedinců, týkající se orientace jejich jednání a pole možností a omezení, v jejichž rámci bude toto jednání uskutečňováno“ (Melucci, 1996b, p. 70; Melucci, 1989, p. 34). Naprosto zásadní je v tomto procesu průběžná aktivace vztahů, které vážou dané aktéry dohromady a skrze které v interakcích dochází ke konstrukci a vyjednávání sdílených definic týkajících se společného jednání (Melucci, 1996b, 1989). Budování kolektivní identity tak podle Melucciho (1996b, 1989) zahrnuje tři základní procesy, jež by podle mého soudu bylo možné označit jako racionální, organizační a emocionální.

1) Racionální aspekty formování identity zahrnují kognitivní definice, týkající se cílů, prostředků a podmínek jednání a jsou konstruovány v interakci (Melucci, 1996b,

²¹ Podobně parafrázuje Petrussek (2006, p. 297) K. J. Gergena, jenž se problémem „já“ v postmoderní situaci zabývá: „Postmoderní ‚já‘ ztratilo schopnost i vůli tvořit vlastní identitu, ‚já‘, které odpovídá fragmentarizované kultuře, v níž se nedovede samo najít.“

²² Kolektivní jednání je založeno na třech faktorech a) solidaritě b) konfliktu c) a na prolomení hranic systému, v němž se akce odehrává (Melucci, 1985, p. 795).

- pp. 70–71). Tyto sdílené kognitivní definice svým členům vždy umožňují určitý druh kalkulace mezi prostředky a cíli či mezi investicemi a odměnami (Melucci, 1996b).
- 2) Kolektivní identita jako proces dále odkazuje k síti aktivních vztahů aktérů, kteří mezi sebou komunikují, vzájemně se ovlivňují, vyjednávají a vytvářejí rozhodnutí (Melucci, 1996b). Konstitutivní součástí této sítě vztahů jsou určité formy organizace a modely vedení, komunikační kanály a technologie komunikace (Melucci, 1996b).
 - 3) Vybudování kolektivní identity nezbytně vyžaduje určitý stupeň emocionální investice, která jednotlivcům umožňuje, aby se cítili jako součást společné jednoty (Melucci, 1996b). Kolektivní identita tak díky tomuto faktu nemůže být nikdy omezena pouze na nějakou kalkulaci výnosů a ztrát, emocionální vklad je zásadní položkou při aktivaci skupinového jednání (Melucci, 1996b).

Ve chvíli, kdy je takto konstruovaná sociální identita, alespoň do určité míry, vytvořena a udržována, může fungovat jako samostatný subjekt jednání, tedy jako určitá forma sociálního hnutí (Melucci, 1996b). V tomto smyslu pak představuje studium kolektivní identity nezbytnou součást pochopení fenoménu sociálních hnutí (Melucci, 1989, 1996b).

Vedle zájmu o téma sociálních hnutí je takovou další významnou oblastí studium moderních národů a nacionalismu (Mlynář, 2014, pp. 268–275; Řezníková, 2014, pp. 237–238; Kučera & Power, 2012, p. 9). Významné jsou v tomto směru například práce Miroslava Hrocha, Ernesta Gellnera, Erica Hobsbawma či Anthonyho Smithe, avšak skutečně paradigmatická byla metafora Benedicta Andersona o národu jako „vymyšlené komunitě“, která představuje způsob přístupu ke studiu moderních identit, uplatňovaný prakticky dodnes (Řezníková, 2014, p. 13). Národ je podle Andersona (2008, pp. 21–22) „pomyslné společenství“, ve kterém se jeho členové ve většině případů nikdy navzájem nepoznají, a přesto v jejich mysli žije reálná představa o existenci vzájemné sounáležitosti. Dále je možné jmenovat také zájem o témata politiky identit, genderových, náboženských, třídních a mnohých dalších typů sociálních kolektivních identit (Mlynář, 2014, pp. 268–275; Kučera & Power, 2012, p. 9).

Závěr

Koncept identity si zejména v posledních desetiletích našel na poli společenských věd opravdu široké uplatnění. Bouřlivý zájem o tento koncept je možné spojovat s jeho potenciálem fungovat jako obecně zastřešující pojem, to však na úkor jeho významové jednoty. Například Bauman (2004, p. 166) na toto konto dodává, že nejde jen o to, že se výzkum identity stal samostatným a dynamickým odvětvím, ale že se identita stala rovněž prizmatem, jehož prostřednictvím se odkrývají, uchopují a zkoumají i ostatní aspekty současného života. Koncept identity se tak rozpadl do celé řady způsobů pojetí tohoto fenoménu. Jeho studium je tedy provázeno značnou definiční pluralitou a to nejen na poli různých společenskovědních oborů, ale i uvnitř jednotlivých disciplín jakou je i sociologie.

Zachytit tak některé základní orientační body, které by pole různých sociologických pojetí identity zřehledňovaly, bylo cílem tohoto textu. S přihlédnutím k objemovým možnostem textu byla pozornost věnována zejména třem myšlenkovým směrům, jež

považují v daném diskursu za zásadní. Jedná se o symbolický interakcionismus, sociální konstruktivismus a „postmoderní“ přístup k pojetí identity.

Jako nástroj orientace zde posloužily dvě ústřední dimenze pojetí identity. První pomyslná osa odkazuje na dilema statické versus dynamické povahy identity. Diskuse, jež tuto kontroverzi provázela, vyústila v převládající příklon k dynamicky chápanému pojmu identity (Brubaker & Cooper, 2000, pp. 1–11). Obrat k pojetí identity jako k dynamické, konstruované, nestálé a proměnlivé entitě byl na poli sociologické teorie iniciován zejména přístupem symbolického interakcionismu (Mlynář, 2014, p. 261). Sociální konstruktivismus a proud „postmoderního“ pojetí identity na tuto linii přístupu po mém soudu dále navazovaly. S určitou mírou zjednodušení byly rozebírané přístupy umístěny na pomyslné ose akcentace individuální nebo kolektivní podstaty identity. Symbolický interakcionismus pracuje s identitou zejména jako s fenoménem individuálním. Sociální konstruktivismus, se svým důrazem na neoddělitelnost vazby individuální a kolektivní složky identity, je po mém soudu možné zařadit k pomyslnému středu navržené osy. Východiska „postmoderního“ přístupu k identitě, jako k problému současné společnosti, pak vedou k akcentaci studia identit kolektivních (Mlynář, 2014). Nutno zmínit, že příklon ke studiu identit kolektivních byl iniciován rovněž proudem poststrukturalismu (Kučera & Power, 2012; Mlynář, 2014), jemuž zde z kapacitních důvodů nebyla věnována samostatná pozornost.

Jak již bylo několikrát zmíněno, koncept identity je ve společenských vědách pojímán velice široce, proto je vhodné na závěr dodat, že rozebíraná dilemata a rovněž způsoby přístupu ke studiu identity zde nejsou zdaleka kompletní a mají zde posloužit spíše jako základní orientace či inspirace k dalšímu bádání.

LITERATURA

- Anderson, B. (2008). *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Bačová, V. (2008). Identita v sociální psychologii. In J. Výrost & I. Slaměník (ed.), *Sociální psychologie* (pp. 109–126). Praha: Grada.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its Discontents*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
- Bauman, Z. (2002). *Úvahy o postmoderní době* (2. vyd.). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bernard, J. (2008). Osobní identita v diskursu společnosti pozdní moderny. In J. Šubrt (ed.), *Soudobá sociologie II: Teorie sociálního jednání a sociální struktury* (pp. 120–135). Praha: Karolinum.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Brubaker, R. & Cooper, F. (2000). Beyond „identity“. *Theory and Society*, 29, 1–47.
- Burke, P. J. & Stets, J. E. (2009). *Identity theory*. New York: Oxford University Press.
- Cooley, C. H. (1983). *Human Nature and The Social Order*. New Brunswick: Transaction Books.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2003). *Důsledky modernity* (2. vyd.). Praha: Sociologické nakladatelství.
- Goffman, E. (1999). *Všichni hrajeme divadlo: Sebeprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Goffman, E. (2003). *Stigma: Poznámky k problému zvládnání narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Horáková, H. (2012). *Kultura jako všelék?: Kritika soudobých přístupů*. Praha: Sociologické nakladatelství.

- Horváth, M. (2008). Herbert Blumer: Symbolický interakcionismus – teoretické a metodologické vymezení. In J. Šubrt (ed.), *Soudobá sociologie II: Teorie sociálního jednání a sociální struktury* (pp. 35–61). Praha: Karolinum.
- Charon, J. M. (2007). *Symbolic interactionism: An introduction, an interpretation, an integration* (9. vyd.). Upper Saddle River: Pearson Education.
- Johnson, D. P. (2008). *Contemporary sociological theory: An Integrated Multi-Level Approach*. New York: Springer.
- Kabele, J. (1996). Sociální konstruktivismus. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 32(3), 317–337.
- Kubátová, H. & Znebežánek, F. (2008). *Základy sociologie* (2. vyd.). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kučera, R. & Power, M. (2012). Úvod: Kategorie identity v současné historiografii. In R. Kučera (ed.), *Identity v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny* (pp. 9–23). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society: From the standpoint of a social behaviourist*. Chicago: University of Chicago Press.
- Melucci, A. (1985). The Symbolic Challenge of Contemporary Movements. *Social Research*, 52(4), 789–816.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the present: Social movements and individual needs in contemporary society*. Philadelphia: Temple University Press.
- Melucci, A. (1996a). *The playing self: Person and meaning in a planetary system*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci, A. (1996b). *Challenging codes: Collective action in the information age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mlynář, J. (2014). Vztah paměti a identity v soudobé sociologii. In N. Maslowski & J. Šubrt (ed.), *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám* (pp. 257–276). Praha: Karolinum.
- Outhwaite, W. (2003). *The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought* (2. vyd.). Malden: Blackwell Publishers.
- Parsons, T. (1949). *The structure of social action: A study in social theory with special reference to a group of recent european writers* (2. vyd.). Glencoe: Free Press.
- Petrusek, M. (1996). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.
- Petrusek, M. (2006). *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Robinson, L. (2009). Virtuální Já: sebe-utváření online: O symbolické interakci v digitální éře. *Biograf*, 50, 33–51.
- Řezníková, L. (2014). Identita/alterita. In L. Storchová (ed.), *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě* (pp. 233–243). Praha: Scriptorium.
- Sedláčková, M. (2007). Zygmunt Bauman: teoretik doby postmoderní. In J. Šubrt (ed.), *Soudobá sociologie I: Teoretické koncepce a jejich autoři* (pp. 40–51). Praha: Karolinum.
- Šilhanová, J. (2008). Analýza rámců Ervinga Goffmana. In J. Šubrt (ed.), *Soudobá sociologie II: Teorie sociálního jednání a sociální struktury* (pp. 76–101). Praha: Karolinum.
- Šubrt, J. (1994). Paměť jako sociologický problém. In E. Urbánek (ed.), *AUC Philosophica et Historica X: Proměny současné sociologie* (pp. 57–70). Praha: Karolinum.
- Šubrt, J. (2001). Dramaturgický přístup Ervinga Goffmana. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 37(2), 241–249.
- Znebežánek, F. (1997). *Sociální hnutí: Teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Znebežánek, F. (2013). *Mezi konfliktem a kooperací: Jednotná teorie konfliktu a kooperace*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kateřina Holubová (1988) je doktorandkou na Katedře sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V rámci své disertační práce řeší téma národní identity v podmínkách procesu globalizace.